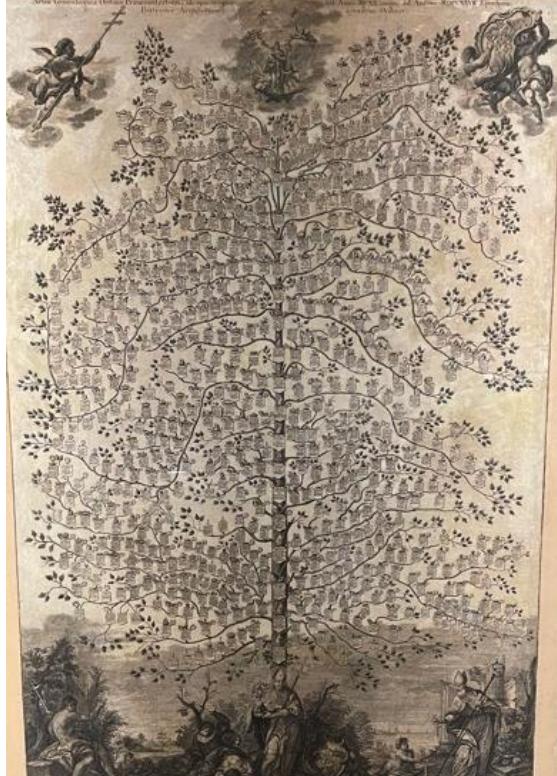

Heiligdom St. Gerlach en de familie der Norbertijnen

St. Gerlach en de familie der Norbertijnen

St. Gerlach (1120-1165) en St. Norbert (1080-1134) leefden allebei in de tijd van de Gregoriaanse hervorming (1050-1150). Het is de tijd waarin kluizenaars en rondtrekkende predikers steeds meer volgelingen kregen. St. Gerlach leefde als eenvoudige kluizenaar in Houthem en St. Norbert als prediker en stichter van de snel groeiende orde der Norbertijnen. St. Norbert is in het heuvelland geweest. Zo preekte hij in 1121-1123 in Maastricht waar hij de leefwijze van de adel aanviel. St. Gerlach groeide op dat moment op in de omgeving van Maastricht. Zijn bekering zou pas ruim 20 jaar later volgen tijdens een riddertoernooi. Daarna keerde ook St. Gerlach zich af van de leefwijze van de adel en omarmde hij als pelgrim-kluizenaar het armoede ideaal. Bij zijn overlijden rond 1165 ontstond bij zijn graf in Houthem een heiligdom met een stenen kerkje. Rond 1200 wordt op zijn graf door de heren van Valkenburg een dubbelklooster gesticht dat vanuit het Norbertijner klooster te Heinsberg wordt bevolkt. Na een overstroming van de Geul wordt in 1220 het gebeente van St. Gerlach in een schijn geplaatst. Rond die tijd werd door één van de kanunniken de Vita Beati Gerlaci Eremytae, ofwel de levensloop van St. Gerlach, geschreven en niet veel later werd het dubbelklooster een klooster voor vrouwelijke kanunnikessen (Norbertinessen). Tot in 1786 behoort St. Gerlach als Norbertinessenklooster tot de omvangrijke familie van de orde van de Norbertijnen, die vele vertakkingen kende. In deze bijdrage aan de website van de Vrienden van Sint Gerlach wordt een schets van deze familie gegeven aan de hand van de tentoonstelling 900 jaar Norbertijnen en Norbertinessen. Die schets geeft o.a. inzicht in de manier waarop in Houthem het Norbertinessenklooster tussen 1200 en 1786 functioneerde.

	De stamboom van de Norbertijnen Links: de stamboom van de kloosters van de Norbertijnen, Johan Sebastian Klauber (1710-1768) en Johann Baptist Klauber (1712-1787), gravure, Abdij van Park, Leuven. De takken en zijtakken van deze stamboom tonen hoe uit het moederklooster van de Norbertijnen in Premontre zeventien nieuwe kloosters werden gesticht die op hun beurt weer andere kloosters stichtten. Elk van de meer dan 700 schilden/bladen vermeldt het betreffende klooster, het stichtingsjaar, het bisdom en de landstreek. St. Gerlach is één van de 104 vrouwenkloosters van de Norbertijnen in de 18e eeuw. In Nederland is het klooster van St. Catharinadal op dit moment het enige klooster van Norbertinessen. Dit klooster ontstond toen in 1254 de Antwerpse Sint Michielsabdij toestemming kreeg om haar gemeenschap van zusters te verplaatsen. Elisabeth, vrouwe van Breda, en haar man, Arnold van Leuven, namen in 1271 dit klooster St. Catharinadal in bescherming. In 1295 verhuisde het klooster na een overstroming van Wouw naar Breda.
---	---

Tijdens de Gregoriaanse hervorming ontstonden veel kloosters van reguliere kanunniken en kanunnikessen op basis van de professie der kanunniken en de regel van St. Augustinus. St. Gerlach en veel andere kloosters van Norbertijnen Norbertinessen zijn in de periode van deze hervorming in de elfde en twaalfde eeuw ontstaan, vaak vanuit bestaande gemeenschappen die zich bij de Norbertijnen aansloten. De Norbertijner kanunniken wilden eendrachtig leven als de apostelen in de oerkerk.

Devoties

De devotie tot Maria is één van de kenmerken van de Norbertijnen, die onder andere door de heilige Herman-Jozef van Steinfeld (1160-1241) werd ontwikkeld. Kortenberg is een basiliek voor Mariaverering van de Norbertijnen. Op basis van het leven van St. Norbert is er verder een devotie van de Norbertijnen tot het H. Sacrament. Vaak wordt Norbert afgebeeld met een monstrans in zijn rechterhand. Dit verwijst naar zijn optreden tegen de ketterij van Tanchelm, die de sacramenten van zondige priesters niet erkent: Norbert als verdediger van het Sacrament van Eucharistie tegen ketters. Dit beeld wordt met name in de tijd van de contrareformatie gebruikt. Verder zijn er diverse heiligen en zaligen van de orde, waartoe ook nog wel eens St. Gerlach gerekend wordt, al is St. Gerlach zelf geen Norbertijn geweest.

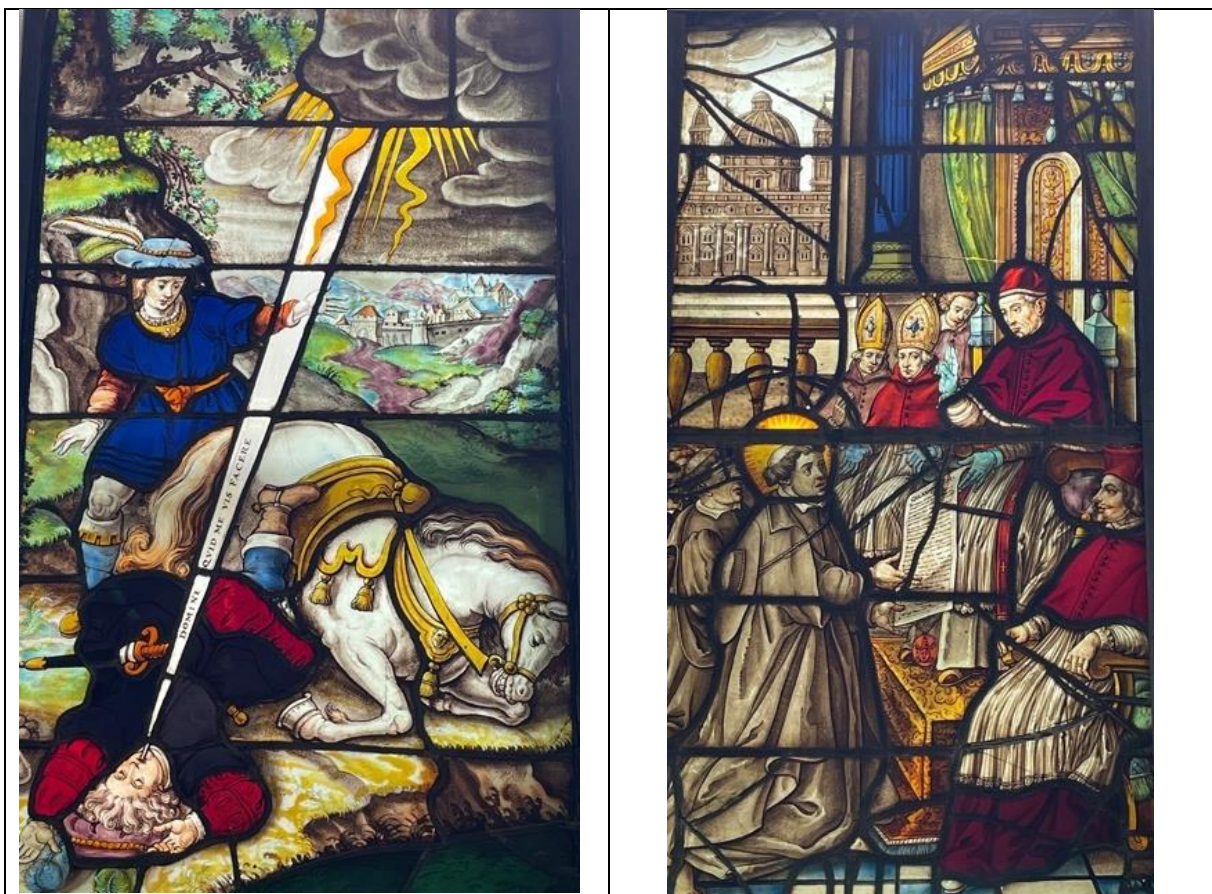

Links: Maria en kind in bloemenkrans, 1620-1640, abdij van Tongerlo. Rechts: Norbert als Eucharistische heilige vertrapt de ketter Tanchelm (Rubens 1622-1623).

Leven van St. Norbert

Het leven van St. Norbert is in de pandgang van de abdij van het Park bij Leuven tussen 1635 en 1644 door de Leuvense glazenier Jan de Caumont verbeeld in 41 glasramen. Norberts vader is Heribert, de heer van Gennep in Noord-Limburg, en zijn moeder heet Hedwig. Norbert wordt kanunnik in een seculier kapittel in Xanten. Zijn bekering volgt wanneer hij wordt neergebliksemd naast zijn paard. Hij ontdoet zich van zijn rijke kledij en trekt, net als St. Gerlach, een boetegewaad aan en gaat blootsvoets lopen. Op 18 december 1115 wordt hij tot

priester gewijd. Dan begint zijn leven als prediker, dat hem onder andere naar Maastricht zal voeren, waar hij bij het graf van St. Servaas bidt, de sluier van St. Servaas in de lucht tilt, die vanzelf weer in zijn armen terugkeert. Ook wordt hij, net als St. Gerlach, aangeklaagd omdat hij buiten het kerkelijke kader predikte, maar zoals St. Gerlach door de bisschop van Luik beschermd wordt, zo wordt St. Norbert door de paus beschermd, die hem de macht geeft om vrij te prediken overal ter wereld. Maria schenkt hem daarop het witte ordekleed van de Norbertijnen waarna Norbert in 1120 de abdij van Premontre bij Laon sticht en de regel van St. Augustinus aanneemt voor zijn orde der Norbertijnen. Na de stichting van Premontre zet Norbert zijn leven als rondtrekkend prediker en stichter van kloosters voort. In 1124 is hij in Antwerpen om op te treden tegen de ketterij van Tanchelm. Norbert overlijdt op 6 juni 1134 in Maagdenburg. Na de reformatie worden zijn relieken overgebracht naar de abdijkerk van Strahov in Praag.

Ramen van Jan de Caumont in de pandgang van de abdij van Park. Links: de bekering van Norbert. Rechts: Norbert krijgt toestemming van de paus de goedkeuring voor het stichten van zijn gemeenschappen.

Noch tijdens het leven van Norbert ontstonden in de Lage Landen norbertijner kloosters. Vanuit de St. Michielsabdij in Antwerpen (1124) werden onder andere de kloosters in Averbode (1134-1135) en Tongerlo (1130) gesticht. Vanuit Laon werd het klooster in Leuven (1129) en het klooster van Mariënweerd (1129) in de Betuwe gesticht. Vanuit Mariënweerd werd het klooster Berne (1134) gesticht. St. Gerlach is rond 1200 ontstaan vanuit het klooster in Heinsberg (1140). Ook het klooster in Steinfeld in de Eifel zorgde in de 12^e eeuw voor nieuwe kloosterstichtingen in de Lage Landen. Pas rond 1250 stokte de onstuimige groei van de familie der Norbertijnen en Norbertinessen.

Norbertijner vrouwenkloosters

Tot degenen die voor een apostolische levenswijze kozen behoorden vanaf het begin ook vrouwen. In stilte woonden zij onder leiding van hun priorin de gebedstijden van de kanunniken bij. Ze bezaten hun eigen gebedenboeken. In de 13^e eeuw werden de dubbelkloosters gescheiden, waardoor St. Gerlach in 1279 een Norbertinessenklooster werd, waar de zusters zelf de koorgebeden gingen zingen. Bij de kloosters van Norbertinessen is er een proost die de kanunnikessen begeleidt. Het bestuur van die kloosters is echter in handen van de priorin. De kanunnikessen (koorzusters) en de lekenzusters hadden hun eigen taken en dagorde. De koorzusters wijdden zich aan het koorgebed en andere geestelijke oefeningen, terwijl de lekenzusters vooral in de huishouding werkten. De cantrix had de leiding over het koorgebed. Zij moest er ook voor zorgen dat de daarvoor benodigde boeken werden vervaardigd. In de meeste Norbertinessenkloosters schreven de zusters zelf hun koorboeken. Bij het koorgebed zongen de novicen bepaalde keerversen en responsaria. De zielzorg was in de vrouwenkloosters in handen van de proost en zijn kapelaan.

Door de kanunnikessen zelf met de hand geschreven koorboek van de kanunnikes Anna Del Vault uit het Norbertinessenklooster van Gempe (Vlaams Brabant), rond 1700

Die structuur gold ook voor het klooster van St. Gerlach. In de eerste jaren had het klooster het moeilijk. De devotie tot St. Gerlach en het heiligdom werden verwaarloosd. Toen de Geul weer eens buiten zijn oevers trad, waardoor het gebeente van St. Gerlach in het water kwam te liggen was de maat vol. Het hoofd van de orde der Norbertijnen, de abt van Premontre, grijpt in 1217 in. Het klooster wordt hersteld en het gebeente van St. Gerlach werd uit zijn graf gelicht en in een schrijn geplaatst. Het klooster werd in 1232 zelfstandig, waarna een bloeiperiode als huisklooster van de heren van Valkenburg start.

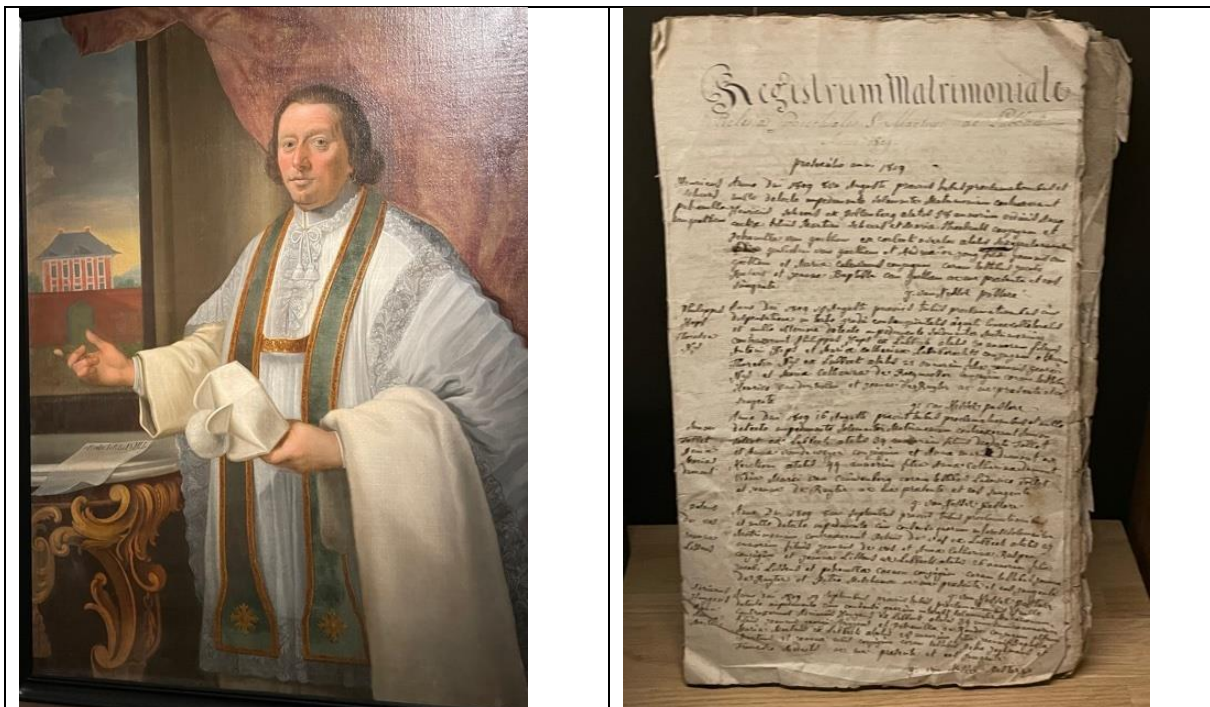
In de 15e eeuw, de periode van de Moderne Devotie, trad een hervorming in. Het kloosterslot werd strenger gehandhaafd, het privébezit werd afgeschaft en er kwamen donatinnen, die zich contractueel aan het klooster verbonden, en conversen, werkzusters. Er werd een jonge intredeleeftijd nagestreefd zodat de meisjes tot geëngageerde kanunnikessen om te

voorkomen dat het luxekloosters zouden worden voor onhuwbare adellijke dochters. In de daaropvolgende periode van de reformatie, werden veel kloosters in de Nederlanden gesloten. St. Gerlach wist zich echter als Spaanse en later Oostenrijkse enclave te handhaven.

De Friese tak van de Norbertijnen

In de periode van de Gregoriaanse hervorming (vanaf 1150) ontstaan in het gebied tussen Stavoren en Bremen maar liefst 80 hervormingsgezinde kloosters. 23 van deze kloosters worden kloosters van Norbertijnen en Norbertinessen. Het initiatief voor deze kloosters ging vaak uit van leken en lokale geestelijken. Zo ook bij het klooster Bloemhof te Wittewierum. De stichtingsgeschiedenis daarvan is terug te lezen in het boek Emo's reis van Dick de Boer dat is gebaseerd op de kroniek van abt Emo. De elfde etappe van diens reis naar Rome leidde van het Norbertijner klooster in Heinsberg naar het Norbertijner klooster in St. Gerlach, dat toen nog een dubbelklooster was. Op 19 november 1211 arriveerde Emo in Houthem. In de Vita van St. Gerlach is het verhaal te lezen van een Norbertijner abt die vanuit Friesland naar Premontre reisde. Het paard van deze abt, vermoedelijk Emo, was ziek. Emo deed ter plekke een belofte aan St. Gerlach en schonk een som geld aan het heiligdom voor de genezing van het paard. De volgende dag zette abt Emo zijn pelgrimsreis voort. Na een bezoek aan het graf van St. Servaas arriveerde hij op 21 november in Tongeren. Behalve in Wittewierum ontstonden er in het huidige Friesland en Groningen ook Norbertijnen abdijen in Mariëngaarde, Oldeklooster, Dokkum en Lidlum. Tijdens de reformatie zijn al deze kloosters opgeheven.

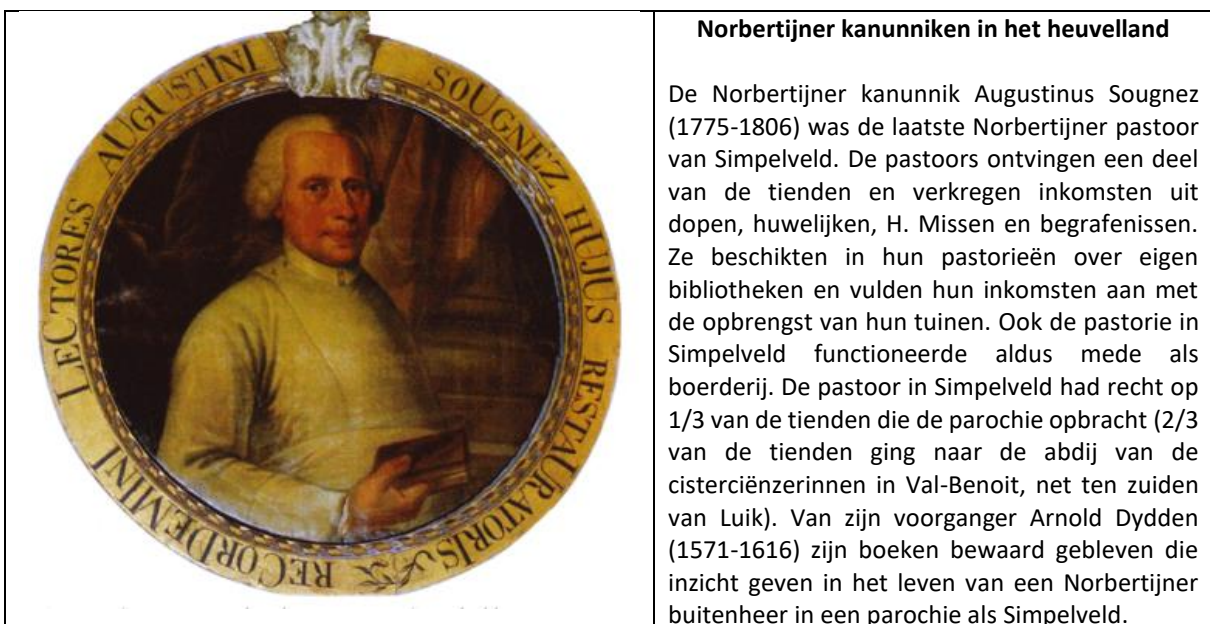
Zielzorg

Links: kanunnik Bernard Bosschaert, pastoor van Heverlee, 1762. Hij wijst naar de pas afgewerkte pastorie van Heverlee op de achtergrond. Rechts: parochieregister, 1805-1815

Kenmerken voor de orde der Norbertijnen is dat de Norbertijner kanunniken het kloosterleven vaak combineerden met de zielzorg in een parochie. De abdijen beschikten in het omliggende

platteland over patronaatsrechten in parochies op grond waarvan zij de pastoors konden voordragen voor benoeming. De Norbertijnen vestigden zich dan in een pastorie in de betreffende parochie. Boven de toegangsdeur van deze pastorieën is vaak het wapen te zien van de abt in wiens periode de pastorie is gebouwd. Voor hun leefwijze bleven de priesters ondergeschikt aan de abt, maar voor de zielzorg waren ze onderworpen aan het gezag van de bisschop. In totaal werden zo door de eeuwen heen honderden parochies in België en Nederland door Norbertijnen bediend. Ook vanuit de kloosters van Norbertinessen werd vaak een beroep gedaan op Norbertijnen voor de zielzorg in de parochies waarover zij patronaatsrechten hadden. Zo bezat het klooster van St. Gerlach het patronaatsrecht over de parochie in Oirsbeek. De Norbertijnen voerden in deze parochie een Gerlachus devotie in. Over de parochie van het nabijgelegen Simpelveld werden de patronaatsrechten sinds 1203 uitgeoefend door de Norbertijner abdij in Bearepart bij Luik.

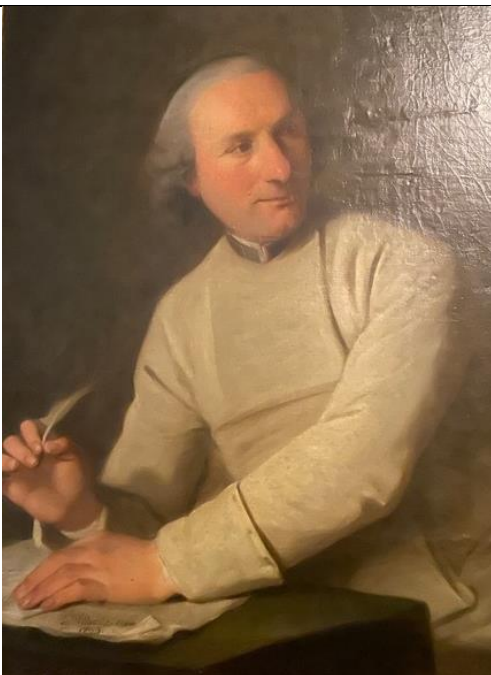

Economie

De inkomsten van de vrouwenkloosters waren afkomstig van de bruidsschat die de kanunnikessen bij intrede inbrachten en de opbrengsten van de eigen goederen, waaronder pachthoeven. Via deze hoeven zorgden de Norbertijnen voor de ontginning van het gebied rond de abdij. Hun graanproductie bracht welvaart in de regio en stelde de Norbertijnen in staat om via hun armenpoorten honderden mensen dagelijks van brood te voorzien. Maar er waren ook boomgaarden voor fruit, moestuinen, veehouderij en teelt van allerlei nijverheidsgewassen. Bossen werden gebruikt voor hout voor de bouw en voor brand- en sprokkelhout en voor wild. Maar in de bossen werden ook varkens en runderen geweid. De vijvers rond de abdij zorgden voor verse vis.

Archiefkoffer (1775-1784) van de Norbertijner abdij van Averbode. In de archiefkoffer werden de belangrijke documenten bewaard, zodat ze in tijden van onheil snel in veiligheid gebracht konden worden.

De provisor

Links: portret van een provisor in een wit norbertijnenhabijt door Nicolas Wibault uit 1763.

Aan een abdij was een bestuursapparaat verbonden dat zorgde voor het beheer van de goederen van de abdij. De provisor gaf leiding aan dit bestuursapparaat dat bestond uit meerdere klerken. De provisor onderhield ook de contacten met pachters en werklieden. Zijn rentmeesters inden op de pachthoeven de pachten en huurgelden. Bij veel abdijen was er een apart provisorienhuis.

[illegible]

Boven: kaart van de abdij van Park in Leuven, 1665. Abt Libert de Pape liet de abdij en haar domeinen nauwkeurig opmeten. Bij de voorbereiding werden de oorkonden en cartularia van de abdij gebruikt.

In de 18^e eeuw, de periode van de barok, werden de kloosters van de Norbertijner familie verfraaid. De kloosters kregen prachtige bibliotheken, stijlkamers en muziekzalen. Bekend zijn onder andere de stucplafonds in de abdij van Park, die in 1672 door Jan Christiaan Hansche werden gemaakt. De Michielsabdij in Antwerpen beschikt over diverse schilderijen van Rubens en ook het zilveren borstbeeld van St. Gerlach (1704) en de schilderijen van Johann Adam Schöpf (1702-1772) in de kerk van St. Gerlach kunnen tot de hoogtepunten van de barok in de Nederlanden gerekend worden.

De pracht van de Norbertijner barok. Links: stijlkamer in de abdij van het Park in Leuven. Rechts: de abdijkerk in Leuven.

De opheffing van de kloosters aan het einde van de 18e eeuw

Het einde van de Norbertijner kloosters kwam in zicht toen tijdens de Verlichting gediscussieerd werd over het maatschappelijke nut van kloosters. De Oostenrijkse keizerin Maria Theresia en haar zoon Jozef II probeerden steeds meer invloed te krijgen op de kerk en op kloosters, ook in de Oostenrijkse Nederlanden waar St. Gerlach en de kloosters in het huidige België deel van uitmaakten. Met een keizerlijk besluit van 17 maart 1783 viel het doek voor veel kloosters. St. Gerlach kon de opheffing vermijden tot 1786. Na de komst van de Fransen in 1794 werden in 1796 de resterende kloosters opgeheven. De kloostergebouwen werden ten behoeve van de staatskas in veilingen verkocht. De Norbertijnen moesten hun kloosters verlaten. Sommige van hen zouden als pastoor in hun parochie. De Norbertinessen van St. Catharinadal bij Breda waren een schooltje begonnen en konden zo voortbestaan. Vanaf 1836 (Averbode en Park) volgde de heroprichting van de grote abdijen, die heden ten dage nog bestaan. Vandaaruit werden in de 20^e eeuw missies over de gehele wereld gestart.

De hedendaagse Norbertijnen en het heiligdom St. Gerlach

De actie en het geestelijke leven van de Norbertijnen, bestaande uit het dagelijkse koorgebed, het persoonlijke gebed, de geestelijke lezing, vorming en studie spreekt ook tegenwoordig nog velen aan. In Averbode, Grimbergen, Leffe, Park, Postel, Tongerlo, Berne, Oosterhout en Harderwijk zijn er kanunniken en kanunnikessen die het Norbertijner geestelijke leven leiden. Deze Norbertijnen beschouwen het heiligdom St. Gerlach vanwege haar geschiedenis als klooster van Norbertinessen nog steeds als onderdeel van de Norbertijner familie. Ook blijft St. Gerlach een voor de Norbertijnen belangrijke heilige, ondanks dat Gerlach zelf nooit Norbertijn is geweest. Andersom beschouwt het heiligdom St. Gerlach de Norbertijner orde als een familielid waarmee zij de banden graag koestert. Zie ook het interview hieronder van pastoor Burger in het kader van het Camino project met de Norbertijn Herman Janssens.